

УДК 342.81

DOI 10.36919/3041-1149(Print).2.2024.92-96

І. О. Іерусалимов,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права,
ПВНЗ «Європейський університет»
email: ihor.iierusalymov@e-u.edu.ua
ORCID ID 0000-0003-3163-982X

ТЕОРІЯ ЯК ФОРМА ВИРАЖЕННЯ І РОЗРОБКИ ІДЕЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена розгляду ідеї криміналістичного забезпечення слідчої діяльності як елемента відповідної теорії.

Наголошується, що ефективне виконання слідчим своїх функціональних обов'язків потребує створення відповідних умов його якісної підготовки, підвищення професійної майстерності, розробки й опанування криміналістичними засобами, прийомами, методами та методиками, вивчення й аналізу потреб слідчої практики, систематичного узагальнення та розповсюдження позитивного досвіду, своєчасного інформування про науково-технічні досягнення, які можуть використовуватися під час розслідування злочинів, тобто здійснення криміналістичного забезпечення слідчої діяльності.

Зазначається, що ідея створення теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності за своєю природою є різновидом теоретичного знання. На відміну від емпіричного знання, зміст якого відображає явища та виявляється у фактах, вона виражає зміст теоретичного абстрактного знання, відображає його сутність, від неї залежить форма вираження теоретичного знання. Названі види знання відрізняються одне від одного так само, як і теоретичне від емпіричного, та одержують своє зовнішнє вираження у відповідних поняттях. Водночас емпіричне поняття носить абстрактний характер і відображає тільки явища, з огляду на які неможливо зрозуміти предмет у всій складності його відносин. Ідея ж як теоретичне поняття забезпечує розуміння предмета як єдиного цілого, відображає його сутність, є найбільш високим ступенем у розвитку поняття.

Тому ідея криміналістичного забезпечення слідчої діяльності та її розробка повинна здійснюватися у структурі конкретної теорії, а формою вираження і розробки ідеї має стати саме теорія криміналістичного забезпечення слідчої діяльності.

Ключові слова: правозабезпечувальна діяльність, теорія, криміналістичне забезпечення, слідча діяльність.

Постановка проблеми та її актуальність. Розробка концептуальних основ криміналістичного забезпечення слідчої діяльності як окремого, нового наукового напрямку вимагає, зокрема, його реалізації через визначення форми вираження і розробки ідеї створення відповідної теорії, оскільки криміналістична теорія є завжди вищою ланкою пізнання у криміналістиці, яка вирішує фундаментальні проблеми криміналістики [1, с. 98]. Створення криміналістичної теорії стає можливим тільки на визначеному етапі розвитку криміналістичної науки і є відображенням загальної закономірності прогресу наукового знання, завдяки чому теорія не залишається здогадами, припущеннями або гіпотезами.

Оскільки наука відображає свій предмет у поняттях, без яких не можна побудувати жодної, то поняттям у науці виступає система, що утворює теорію. Ідея створення теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності являє собою відображення сутності створюваної теорії в системі адекватних понять, її понятійна форма вираження є особливою, сутнісною, а знання про створення теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, що міститься в ідеї, пронизують зміст відповідного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеристика слідчої діяльності дозволяє розглядати її як самостійний об'єкт, що вимагає глибокого розуміння, вивчення, аналізу і забезпечення з метою вдосконалення, а тому диктує необхідність з боку компетентних

структур державної влади й управління України прийняття нових кримінальних і кримінально-процесуальних норм, законодавчого визначення статусу й організаційного реформування слідчих органів, поєднання всебічних заходів, спрямованих на ефективне використання науково-технічного потенціалу суспільства під час розслідування злочинів та задоволення інших потреб слідчої практики.

Цим питанням приділялася значна увага в роботах процесуалістів і криміналістів: Ю. П. Аленіна, В. Д. Басая, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, Т. В. Варфоломеевої, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, В. А. Журавля, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенко, О. А. Кириченка, І. П. Козаченка, О. Н. Колесніченка, М. В. Костицького, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Т. Малярєнка, Г. А. Матусовського, В. Т. Нора, І. В. Постіки, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, І. Я. Фрідмана, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шуміла та інших учених-юристів.

Однак багато з указаних проблем досить достатньо невідпрацьовані або не ставилися взагалі, нерозроблений адекватний концептуальний апарат, незважаючи на те, що існують такі питання, які є загальними для юридичних та інших наук, усіх органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю. Тим часом його розробка має важливе як теоретичне, так і безпосередньо практичне значення. Тобто його розробка не тільки відповідає інтересам науки, але і задовольняє відповідні потреби практики.

Мета статті. Якщо ідея криміналістичного забезпечення слідчої діяльності є елементом теорії та виражається у відповідному понятті, то її розробка повинна здійснюватися у структурі конкретної теорії, а формою вираження і розробки ідеї має стати саме теорія криміналістичного забезпечення слідчої діяльності.

Оскільки теорія необхідна там, де виникають наукові проблеми, вирішення яких вимагає теоретичного осмислення і проведення глибоких досліджень, то теорія як форма знання про проблеми криміналістичного забезпечення слідчої діяльності повинна бути адекватною загальному характеру і відповідному рівню знань про ці проблеми. Тому можна стверджувати, що розробка концептуальних основ криміналістичного забезпечення слідчої діяльності є життєздатною, оскільки цей окремий науковий напрям відображає потреби практики і повертається до неї збагаченими як теоретичними узагальненнями, так і дійовими практичними рекомендаціями. Реалізація цього відносно нового наукового напрямку, на нашу думку, полягає, зокрема, в ідеї теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності із широким предметом та адекватною методологічною базою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія криміналістичного забезпечення слідчої діяльності є формою опосередкованого відображення реальності досліджуваних явищ у галузі криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, яке здійснюється не тільки у формі теорії, але й в інших логічних і теоретичних формах. Зокрема, відповіді на виникаючі у процесі пізнання питання одержують своє відображення в поняттях, судженнях, ідеях, гіпотезах, умовиводах тощо. Вони, як показує досвід, також є необхідними формами вираження досягнутих знань. Але за усією важливістю ні жодна з перерахованих форм, ні усі вони разом не можуть без відповідної систематизації цілісно і до того ж інтегрально відобразити всю сукупність отриманих знань у галузі криміналістичного забезпечення слідчої діяльності [2, с. 50]. Виконати у структурі науки названу інтеграційну функцію може тільки наукова теорія, яка є основним елементом у системі наукового знання, оскільки теоретичність атрибутивно властива науці, вона є її іманентною властивістю. Отже, саме теорія криміналістичного забезпечення слідчої діяльності є адекватною формою вираження і розробки відповідної ідеї, що висувається. Вона виступає як основна структурна одиниця наукового знання та являє собою специфічну форму пізнавальної діяльності, яка є властивою тільки науці і не зустрічається в інших формах пізнання.

У структурі теорії висунута ідея конкретизується, розкривається з усіх боків і аспектів. Водночас чим більше розкривається сутність ідеї, тим більш глибокою і масштабною стає теорія, яка створюється на її базі. Вона доповнюється новими, похідними від ідеї поняттями, судженнями, що у своїй єдності дає цілісне уявлення про предмет дослідження [2, с. 51]; у нашому випадку – про особливості криміналістичного забезпечення як окремого виду діяльності, спрямованого на створення необхідних умов для комплексного вирішення правових, організаційних і науково-методичних проблем слідчої діяльності.

Теорію як розгорнуте поняття зазвичай становить система утворюючих її взаємозв'язаних і взаємозалежних понять та їх істотних ознак, що розташовуються у чіткій послідовності. У цій системі специфіка певної галузі знання і сутність самого предмета вивчення може бути розкрита найбільш повно.

Будь-яка сукупність знань, яка позбавлена істинності, не може розглядатися як теорія. У зв'язку з цим системний виклад знання у структурі теорії створює гарантії досягнення істини на відміну від іншої неінтегральної форми знання. Тому науковці названу ознаку системності включають у поняття теорії як суттєву й обов'язкову в її структурі, а під самою науковою теорією насамперед розуміють сукупність суджень і понять щодо деякої предметної галузі, об'єднаних у єдину достовірну систему знань за допомогою визначених логічних принципів.

Отже, як істинність знання, що утворює теорію, так і його системність є суттєвими, необхідними ознаками будь-якої теорії, зокрема й теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, яка створюється. Саме на цих властивостях теорії дослідники проблеми вважають потрібним акцентувати увагу під час аналізу її сутності. Так, підкреслюючи істинний аспект теорії, вони зазначають, що з цього погляду теорією називається така система знань, для якої істинна оцінка є цілком визначеною і позитивною. Тобто теорією є система об'єктивно істинного знання, яка існує як деяка система логічно взаємозалежних пропозицій, що відображають суттєві, закономірні, загальні та необхідні внутрішні зв'язки певної предметної галузі.

Використання адекватного понятійного апарата є невід'ємною умовою відображення істинності теорії, забезпечення системного опису пізнаних об'єктів у її структурі. Водночас понятійний апарат теорії повинен дати опис саме загальних сторін, властивостей, ознак усіх досліджуваних об'єктів. Якщо окремі проблеми слідчої діяльності (статусу слідчого, підслідності кримінальних справ, кваліфікації злочинів та особливостей порушення кримінальних справ, тактики і психології проведення окремих слідчих дій, використання науково-технічних засобів, взаємодії з іншими службами та громадськістю тощо) досліджують у формі спеціальних теорій (кримінального права, кримінального процесу, криміналістики та ін.), то у формі теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності повинні досліджуватися відповідні загальні проблеми криміналістичного забезпечення слідчої діяльності.

Адекватне відображення досліджуваних об'єктів теорією, яка створюється, обумовлює її відповідне визначення. Саме з особливостей об'єкта випливають особливості теорії, її зміст і відповідна форма вираження цього змісту.

У зв'язку із цим виникає потреба у визначенні характеру теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності. У цьому плані варто підкреслити об'єктивне існування загального як у слідчій діяльності, так і в системі спеціальних теорій, що розробляють відповідні проблеми цього виду діяльності. Назване загальне не входить у предмет жодної з існуючих спеціальних теорій, хоча і заслуговує свого дослідження. Оскільки зазначені проблеми не можна включити у предмет ні однієї з існуючих спеціальних теорій, виникає потреба у створенні самостійної теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, яка за своїм характером виявляє ознаки загальності. Зазначимо, що в різних галузях знань існує значна кількість найрізноманітніших загальних теорій. Останні можуть бути різними за рівнем охоплення і діапазону розробки загальних проблем конкретної галузі знання. Але в системі всіх загальних теорій теорія систем є найбільш загальною та інтегративною, створення якої є закономірністю в розвитку відповідних наук на шляху до інтеграції всієї сукупності знань, досягнутих у цій науковій галузі. Дослідження цих закономірностей не може не привести до формування такої теорії, яка б найбільш повно відобразила названі закономірності. Водночас суттєве значення матиме використання вихідних положень діалектики, а також принципів побудови загальної теорії систем і її останніх досягнень [2, с. 58].

Ознаки загальності теорія криміналістичного забезпечення слідчої діяльності має не тільки за характером розроблювальних проблем, а ще й тому, що дає узагальнені знання про всі досліджувані нею явища. Для вироблення такого знання вона узагальнює результати всіх інших теорій і на цій основі виробляє узагальнене знання про закономірності такого виду діяльності. З цього погляду розглянута теорія, на відміну від системи спеціальних (окремих) теорій, виробляє концептуально-синтетичне знання про закономірності криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, що для всіх інших теорій є загальним і об'єктивно необхідним. Відображаючи

зазначені положення, можна стверджувати, що теорія криміналістичного забезпечення слідчої діяльності являє собою особливе синтетичне утворення, яке акумулює на цій основі загальні проблеми криміналістичного забезпечення слідчої діяльності. По суті, йдеться про створення на базі досягнень усіх спеціальних теорій наукової картини загального процесу криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, його стану та шляхів удосконалення. Наукова картина будь-якої сфери людської діяльності, зокрема й криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, відображає об'єктивні відносини і зв'язки між різними галузями, даючи тим самим відображення об'єкта наукового пізнання в його найвищому синтезі. Оскільки вищою формою наукового знання є теорія, то наукова картина світу повинна розглядатися як об'єднання всіх теорій у цій галузі науки.

На такому етапі розвитку науки ще рано висловлювати вичерпні судження про те, з яких саме теорій буде створена завершена дійсно наукова картина загального процесу криміналістичного забезпечення слідчої діяльності. Але вже сьогодні можна стверджувати, що її формування неможливе без створення теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності. Створення названої картини повинно включати результати як спеціальних криміналістичних теорій, так й інших теорій, чиї досягнення використовують у слідчій діяльності (наприклад, дані педагогічної науки, психології та ін.). Тому досягнення теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності можна (і потрібно) розглядати як особливе наукове ядро, навколо якого і буде відбуватися інтеграція всіх знань, що належать до галузі, яка вивчається.

Обсяг проблем, які досліджують у структурі теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, відбивається у відповідних адекватних поняттях та її назві. Якщо виключити зі структури розглянутої теорії поняття «слідча діяльність», то вона втратить зміст і буде зруйнована, оскільки йдеться про усунення не тільки вихідного, але й основного поняття цієї теорії, стосовно якого всі інші є похідними.

Неприпустимо також роз'єднання понять «слідча діяльність» і «криміналістичне забезпечення», тому що наголошується саме про створення системи заходів, яка покликана зробити можливим, дійсним і безумовним використання науково-технічного потенціалу в слідчій діяльності з метою її удосконалення і підвищення ефективності під час вирішення завдань кримінального судочинства, а не про будь-яке інше явище і відповідне йому поняття.

Якщо, наприклад, у структурі теорії замість поняття «слідча діяльність» використовувати поняття «розслідування злочинів» або «доказування у кримінальному провадженні», то тим самим буде значно звужений предмет цієї теорії і вона також змінить свою сутність, оскільки діяльність слідчого, крім безпосереднього виконання кримінально-процесуальних завдань, полягає у його педагогічній, виховній, науковій, розшуковій, профілактичній, методичній, організаційній та інших формах діяльності.

Навпаки, якщо у структурі теорії замість поняття «слідча діяльність» використовувати поняття «правозастосовна діяльність», то тим самим буде значно розширений предмет цієї теорії, і вона змінить свою сутність. Це визначається тим, що правозастосовна та слідча діяльності перебувають у відношенні роду і виду, внаслідок чого теорія криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності ширше за теорію криміналістичного забезпечення слідчої діяльності. Більш того, якщо співвідношення названих теорій порівнювати в їх структурному відношенні, то друга теорія, відповідно, повинна розглядатися як складова частина першої.

Отже, названі теорії не є конкуруючими, і створення кожної із них є важливим самостійним завданням. Водночас формування теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності повинне розглядатися як окремий етап на шляху створення теорії криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що наукова ідея криміналістичного забезпечення слідчої діяльності відображає сутність відповідної теорії, а тема дослідження й основний аспект поняття, що відображає сутність цієї теорії, виражається в самій назві такої теорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гурак Р. Проблеми криміналістики як основа формування криміналістичної теорії. *Право України*. 2001. № 6. С. 97–100.
2. Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. Х. : Основа, 1994. 321 с.
3. Ієрусалимов І. О. Окремі аспекти теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2005. № 3. С. 15–20.

REFERENCES

1. Gurak R. (2001). Problemu krimihalistiki yak osnova formuvannya kriminalistichnoi teorii. *Pravo Ukraini*. № 6. P. 97–100.
2. Zelentskiy V. S. (1994). Obchaya teoriya borbi s prestupnostu. 1. Konseptualni osnovi. X. : Osнова, 321 p.
3. Ierusalimov I. O. (2005). Okremi aspekti teorii kriminalistichnogo zabezpechenya slidchoi diyalnosti. *Naukovi visnik NAVSU*. № 3. P. 15–20.

I. Ierusalymov. THEORY AS A FORM OF EXPRESSION AND DEVELOPMENT OF THE IDEA OF CRIMINALISTIC SUPPORT FOR INVESTIGATIVE ACTIVITY

The article is devoted to the consideration of the idea of forensic support of investigative activity as an element of the relevant theory.

It is emphasized that the effective performance by the investigator of his functional duties requires the creation of appropriate conditions for his high-quality training, improvement of professional skills, development and mastery of forensic means, techniques, methods and techniques, study and analysis of the needs of the investigative practice, systematic generalization, and dissemination of positive experience, timely informing about scientific and technical achievements that can be used in the investigation of crimes, that is, the implementation of forensic support of investigative activities.

Note that the idea of creating a theory of forensic support of investigative activity is a kind of theoretical knowledge by nature. Unlike empirical knowledge, the content of which reflects phenomena and is expressed in facts, an idea expresses the content of theoretical abstract knowledge and reflects its essence. The form of expression of theoretical knowledge depends on the idea. The named types of knowledge differ from one another in the same way that theoretical knowledge differs from empirical knowledge and receives its external expression in the corresponding concepts. At the same time, the empirical concept has an abstract character and reflects only phenomena, based on which it is not possible to understand the subject in all the complexity of its relations. The idea, as a theoretical concept, provides an understanding of the subject as a whole, reflects its essence, is the highest stage in the development of the concept.

Therefore, the idea of forensic support of investigative activity and its development should be carried out in the structure of a specific theory, and the form of expression and development of the idea should be the theory of forensic support of investigative activity.

Keywords: legal support activities, theory, criminalistic support, investigative activity.

Стаття надійшла до редакції 5 березня 2024 року